

o wybitnych przedstawicielach notariatu polskiego¹². Uważam ponadto, że interesującym zagadnieniem dla historyków prawa mogłaby być rola czasopism wydawanych przez notariuszy na przestrzeni dziejów. Szczególnie ważne wydają się dzieje „Przeglądu Notarialnego” – jednego z najlepszych pism polskiej cywilistyki. Ciekawe informacje zawiera w tej kwestii artykuł z 1947 r., powoływany przez autorkę¹³. Tekst ten byłby dobrym punktem wyjścia dla proponowanych badań.

Na zakończenie należy wyróżnić niezwykle staranną, elegancką edycję recenzowanej pracy.

PIOTR FIEDORCZYK (Białystok)

Piotr Stanisław, *Porozumienia w sprawie regulacji stosunków między państwem i niekatolickimi związkami wyznaniowymi we włoskim porządku prawnym*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2007, ss. 314

Zagadnienie regulowania sytuacji prawnej związków wyznaniowych w porządku normatywnym jest materią wielce istotną dla samych związków wyznaniowych, gdyż gwarantuje im prawa, a także dla ustawodawstwa państwowego, które musi odnieść się do istniejących i działających na jego obszarze wspomnianych związków i ich wyznawców. Rozwiązania w tym zakresie pozwalają odpowiedzieć na pytanie o pozycję poszczególnych związków wyznaniowych w obszarze prawnym danego państwa, a także, co istotniejsze, umożliwiają określenie państwa, jako wyznaniowego bądź świeckiego.

Dlatego też książkę Piotra Stanisława warto poświęcić bliższą uwagę. Jak sam autor wskazuje, celem omawianej monografii jest przedstawienie porozumień zawieranych na podstawie art. 8 ust. 3 włoskiej ustawy zasadniczej. Treścią wspomnianego artykułu jest postanowienie, zgodnie z którym stosunki państwa z niekatolickimi związkami wyznaniowymi we Włoszech opierają się na ustawach uchwalonych na podstawie porozumień zawartych z właściwymi przedstawicielami poszczególnych związków wyznaniowych. Rozwiązanie to stanowiło pierwowzór przyjętego art. 25 ust. 5 polskiej konstytucji. W tym należy upatrywać zainteresowania autora regulacjami włoskimi odnośnie do sytuacji prawnej niekatolickich związków wyznaniowych.

Konstrukcja pracy opiera się na kompleksowym opisanu procedury, która prowadzi do unormowania relacji niekatolickich związków wyznaniowych w stosunku do państwa włoskiego. Począwszy od przedstawienia tła historycznego omawianego zagadnienia, autor uzasadnia konieczność wprowadzenia rozwiązania pozwalającego na dwustronną regulację stosunków państwa i niekatolickich związków wyznaniowych. W literaturze polskiej, co można stwierdzić na przykładzie pozycji Józefa Krukowskiego pt. *Polskie prawo wyznaniowe* (2005), wyrażony jest pogląd o słuszności dopuszczenia związków wyznaniowych do dialogu ze stroną państwową. Pozwala to wypracować najkorzystniejsze dla indywidualnych potrzeb rozstrzygnięcia, które równocześnie pozostają w zgodzie z powszechnym porządkiem prawnym. Nor-

¹² Na przykład: D. Malec, *Stanisław Madeyski (1841-1919), wybitny mąż stanu, polityk, uczonec i notariusz*, „Nowy Przegląd Notarialny” 2007, nr 3, s. 61-67.

¹³ *Trzecia faza „Przeglądu Notarialnego”*, „Przegląd Notarialny” 1947, t. I, s. 12-18.

my obowiązujące przed uchwaleniem konstytucji Republiki Włoskiej z 1947 r. i jej art. 8 ust. 3 ustanawiały religię katolicką religią państwową, natomiast pozostałe związki wyznaniowe mogły funkcjonować na podstawie przyzwolenia opartego na ustawodawstwie o kultach dopuszczonych. Wiązało się to ze znacznym upośledzeniem w przyznawaniu jakichkolwiek uprawnień niekatolickim formacjom religijnym.

Po przybliżeniu sytuacji prawnej omawianych związków w okresie poprzedzającym normy konstytucyjne z 1947 r. autor relacjonuje przebieg prac nad opracowaniem wspomnianego już art. 8 ust. 3 włoskiej ustawy zasadniczej. Nie ogranicza się jednak tylko do zaprezentowania art. 8, ale nakreśla całość zagadnienia prawa wyznaniowego w oparciu o konstytucję z 1947 r. Niepełna byłaby prezentacja tematu, gdyby w książce nie znalazły się informacje o pierwszych doświadczeniach związanych z zastosowaniem rozpatrywanego art. 8 ust. 3 włoskiej konstytucji. Przytoczone dane uwydatniają przyczyny, dla których wykorzystanie norm art. 8 ust. 3 nastąpiło dopiero 40 lat po jego wprowadzeniu do ustawodawstwa. Wiązało się to niechęcią rządzących do rewizji i modyfikacji Konkordatu Laterańskiego, co przewidywała konstytucja, a do czego nieprzychylnie odnosiły się także same niekatolickie związki wyznaniowe. Stąd też, jak argumentuje autor, nie spieszyły się one z inicjatywą zawierania porozumień, aby nie otwierać drogi do uaktualnienia stosunków państwa włoskiego ze Stolicą Apostolską. Po wtóre, autor upatruje przyczyn owego opóźnienia w samym charakterze art. 8 ust. 3, który stanowił zupełnie nowe rozwiązanie, niemające jeszcze we Włoszech wzorców zastosowania.

W związku z przyjętym w książce kryterium rzeczowym, zakładającym opis wspomnianych porozumień począwszy od kwestii ogólnych, kolejno do szczegółowej materii, rozdział drugi ukazuje podmiot porozumień zawieranych z niekatolickimi związkami wyznaniowymi, przedmiot ich regulacji oraz ich funkcję. Autor w szeroki sposób przedstawia dyskusję, która rozgorzała we włoskim świecie nauki co do miejsca porozumień zawieranych z niekatolickimi związkami wyznaniowymi w porządku prawnym. Jedni sytuowali je pośród aktów prawa zewnętrznego, inni natomiast uznawali je za część wewnętrznego ustawodawstwa włoskiego. Ostatecznie porozumienia te zostały zaakceptowane jako akty wewnętrznego prawa włoskiego.

Książka zaznajamia czytelnika z poszczególnymi etapami procedury, która prowadzi do zawarcia porozumienia normującego wzajemne stosunki między państwem a niekatolickim związkiem wyznaniowym. Autor zwraca szczególną uwagę na brak obiektywnych kryteriów, które pozwalałyby na podjęcie przez stronę rządową decyzji o rozpoczęciu negocjacji. Obecnie decyzja ta pozostaje w gestii polityków i brak jest możliwości jej weryfikacji. Jak autor stara się wykazać, sytuacja ta z jednej strony może być dyskryminująca dla tych związków wyznaniowych, z którymi nie podjęto rokowań, lecz z drugiej strony zapobiega usankcjonowaniu sytuacji prawnej związku, który prezentuje poglądy sprzeczne z włoskim porządkiem prawnym. Jest to szczególnie ważne, gdyż we Włoszech nie istnieje oficjalny rejestr związków wyznaniowych. Aby porozumienia państwa z niekatolickimi związkami wyznaniowymi uzyskały rangę prawa powszechnie obowiązującego, muszą przyjąć postać ustawy. Na tym tle, jak wskazuje autor, powstaje szereg wątpliwości prawnych dotyczących treści wspomnianej wyżej ustawy oraz zakresu swobody parlamentu w możliwości jej zmiany czy uchylecia. W rezultacie toczącej się polemiki uznano, iż najwłaściwsze będzie zakwalifikowanie ustaw uchwalanych na podstawie porozumień zawieranych z niekatolickimi związkami wyznaniowymi jako ustaw aprobujących owe porozumienia. Jednakże, jak akcentuje autor, doszło do odejścia od klasycznego modelu ustawy aprobującej, która winna jedynie zatwierdzać dołączony do niej tekst porozumienia, na rzecz zamieszczenia w omawianej ustawie wszystkich postanowień porozumienia. To z kolei rodzi trudności natury legislacyjnej, gdyż porozumienia obejmują postanowienia wyrażające wzajemne zobowiązania stron, a na takie uzgodnienia brak jest miejsca w ustawie. Po wtóre, książka stara się odpowiedzieć na pytanie o dopuszczalność

zmian i możliwość uchylenia ustaw wydawanych na podstawie porozumień zawieranych z niekatolickimi związkami wyznaniowymi. Autor podkreśla, że kwestia ta nie pozostaje bezsporna w doktrynie, ale opowiada się za możliwością uchylenia takowych ustaw przez parlament w wyniku wypowiedzenia porozumień przez upoważnionych do tego przedstawicieli związków wyznaniowych. Ostatnim etapem, który jest niezbędny dla wprowadzenia w życie ustaw opartych na porozumieniach z niekatolickimi związkami wyznaniowymi we Włoszech, jest wydanie aktów wykonawczych do przywołanych powyżej ustaw. Rozporządzenia w tej materii wydawane są, jak wskazuje autor, przez właściwe organy państwa, z możliwością przeprowadzenia konsultacji z zainteresowaną formacją religijną, na jej wniosek.

Końcowy rozdział dzieła został poświęcony treści porozumień zawieranych przez niekatolickie związki wyznaniowe z państwem włoskim, a w konsekwencji treści aprobujących je ustaw. Autor, w oparciu o dogłębną analizę zawartych dotychczas porozumień, wskazał na rozwiązania przyjęte w odniesieniu do poszczególnych niekatolickich związków wyznaniowych. Skupił się przede wszystkim na postanowieniach gwarantujących tym formacjom autonomię i niezależność w aspekcie indywidualnym i wspólnotowym. Ponadto przybliżył rozstrzygnięcia w kwestii obchodzenia świąt religijnych, prawa wykonywania praktyk religijnych, wyznaniowej formy zawarcia małżeństwa czy też finansowania działalności niekatolickich związków wyznaniowych.

Całość opracowania bazuje na bardzo dokładnym przeanalizowaniu przez autora treści porozumień zawieranych z niekatolickimi związkami wyznaniowymi we włoskim porządku prawnym. Jest to tym cenniejsze, że brak jest w literaturze polskiej pełnego opracowania porozumień zawieranych na podstawie art. 8 ust. 3 konstytucji włoskiej.

Piotr Stanisz przywołuje w przypisach szereg pozycji źródłowych, głównie włoskojęzycznych, rozszerzając horyzonty omawianego zagadnienia, czemu zapewne służy także przywołanie na końcu publikacji obszernego wykazu aktów normatywnych.

Nie można jednak zapominać, co autor przyznaje już na pierwszych kartach swojej książki, że podjęcie tematu porozumień zawieranych z niekatolickimi związkami wyznaniowymi na gruncie włoskiego prawa wiąże się z brakiem praktycznego zastosowania w polskim porządku prawnym art. 25 ust. 5 konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. O szeregu wątpliwości, jakie wzbudza możliwość zastosowania art. 25 ust. 5 polskiej ustawy zasadniczej świadczą chociażby pytania, jakie postawił Michał Pietrzak w opracowaniu *Prawo wyznaniowe* (2003). Stąd Piotr Stanisz wyraża opinię o potrzebie wypracowania właściwego dla ustawodawstwa polskiego modelu aplikacji wskazanego przepisu polskiej ustawy zasadniczej.

Książkę *Porozumienia w sprawie regulacji stosunków między państwem i niekatolickimi związkami wyznaniowymi we włoskim porządku prawnym*, wydaną drukiem przez Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, należy uznać za niezwykle wartościową. Stanowi ona źródło informacji dla ustawodawcy polskiego, prezentując wypracowany i sprawdzony już wzór zastosowania norm odnośnie do uregulowania sytuacji prawnej niekatolickich związków wyznaniowych. Można zatem oczekiwać, że pozycja ta da początek nowym rozważaniom nad wprowadzeniem w życie art. 25 ust. 5 konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej.

KATARZYNA KRZYSZTOFEK (Kraków)